

ONDOKUZ MAYIS
ÜNİVERSİTESİ
İLÂHIYAT FAKÜLTESİ

SAMSUN
İLİM YAYMA VE EĞİTİM
VAKFI

TÜRKİYE
1. DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI
SEMPOZYUMU

(24 - 25 Eylül 1992.)

SAMSUN
1992

CUMHURİYET DEVRİ ÖNCESİ DİNLER TARİHÇİLERİNDEN M. ŞEMSETTİN VE TARİH-İ EDYAN'I

Yrd. Doç Dr. Osman CİLÂCI
Selçuk Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

M. Şemsettin (Günaltay) 1883 yılında Erzincan (Kemaliye)' de doğmuştur. Babası müderris İbrahim Efendi annesi Saliha hanımdır. İstanbul'da vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine Ankara Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir. (19 Ekim 1961)

İyi bir öğrenim görmüş olan M. Şemseddin Üsküdar Ravza-i Terakki ve Vefa İdadisi'ni bitirmiş, Daru'l-muallimin-i Ali'nin Fen Bilimleri bölümünden mezun olmuştur. Özel olarak Arapça, Farsça ve dini ilimler okumuş ve medrese geleneği çerçevesinde icazet almıştır. Fransa'ya gitmiş, Lozan' da fizik ilimleri tahsil etmiştir. Fransızca bilir. 1914'de Darulfunun Edebiyat Fakültesi'nde Türk Tarihi ve İslam Kavimleri Tarihi Müderrisi (profesör) olmuş, Süleymaniye Medresesi'de Dinler Tarihi ve İslâm Felsefesi derslerini okutmuştur. Ayrıca yine aynı üniversitenin İlahiyat Fakültesi'nde çeşitli dersler vermiş ve bu fakültenin reisiğine (dekanlık) getirilmiştir.

M Şemsettin 1955 -1920 yılları arasında Meclis-i Mebusan'da Bilecik (Ertuğrul) mebusu olarak bulundu Cumhuriyet devrinde ikinci devre TBMM' ne Sivas mebusu olarak girdi (1923) . Sivastan sonra Erzincan mebusluğu 1954 yılına kadar sürdü Türk Tarih Kurumu'nun kurucuları arasında yer aldı (1930) T.C. nin 14. Başbakanı (15. 1. 1949 - 22. 5. 1950) olmuştur. 1954 seçimlerinde Meclise girememiş 27 Mayıs 1960 ihtilali'nden sonra Temsilciler Meclisi Üyeliğine tayin edilmiştir. Başlıca eserleri:

1. Zulmetten Nura (1915), 2. Hurafattan Hakikate(1916), 3.İslam Tarihi (1922), 4. Mufassal Türk Tarihi (1922), 5.Tarih-i Edyan (1922), 6. İslam'da Tarih ve Müverrihler (1923).7. Maziden

Atiye(1923) 8.İslam'ın Dini Tarihi (1924), 9. Mezopotamya Sümerler Akatlar 1934), 10. Uzak Şark (1937), 11. Yakın Şark (1946-1951) I-IV., 12. Hürriyet Mücadeleleri (1958).

M. Şemsettin ilk kalem denemelerine Midilli'de öğretmen iken başlamış, daha sonra Sırat- ı Müstakim (Sebilürreşat) Mecmuası'na yazar olarak katılmıştır. Türk Ocağı'nın kuruluşunda (1916) sonra orada tarih dersleri ve konferansları vermiştir. Sebilürreşat ve İslam Mecmuası'ndan ayrı olarak Darulfünun İlahiyat Fakültesi Dergileri'nden (1924-1932) , TTK., Belleten, TDCF. Dergileri'nden de makaleler yazmıştır.

M. Şemsettin, Said Halim Paşa (1863-1921) ve İsmail Hakkı İzmirli (1868-1946) gibi modernist İslamcılardan biridir. Milli duyguları güçlü bir münevverdir. Anadolu'da yanan milli İstiklal Mücadelelerinin tereddütsüz kahramanlarından. Dinin fert ve cemiyet için luzumuna inanmıştır. Medrese öğrenimi görmüş olmakla beraber İslam anlayışı ,gerek medrese mensupları, gerekse mutasavvıflardan farklıdır. O'na göre Kur'an ve Hadis-i Şerif, Çağdaş uygarlığa engel teşkil etmez. İlim ve fende çağdaş uygarlığı, ahlakta selefîyye devrinin benimsenmesini tavsiye eder. M. Şemseddin'e göre birçok müslüman gerçek İslâm ahlâkını tam anlamıyla uygulamamıştır. O'nun üzerinde durduğu önimli dini mevzulardan biri de İslâm'ın ilim anlayışı ve çalışma zihniyetlidir. Yanlış ve sağlıksız bir tarikat anlayışını kendine şiar edinen bazı müslümanlar,İslâm'ı fakirlik miskinlik ve tembellik şeklinde algılamışlardır. O, müslümanların geri kalış sebeplerinin İslâm'da değil, müslümanların bu yüce dini gereği gibi anlamayışlarında aranmalıdır. Müslümanların geri kalış sebeplerinden biri de, müslüman toplumunda âdeta "din" imiş gibi hükümfermâ olan, hurâfe ve bâtil inançlardır. İslâm dışı bu tür efsanelerden müslümanların süratle uzaklaşmaları lazımdır. Bu da ancak her kesimden insanımıza İslâmiyetin gerçek ruhunun öğretilmesi ile mümkündür.

M. Şemseddin Meşrutiyetten Cumhuriyet'e geçen nesilden, medresede prof. olmasına rağmen ileri Türkçülerdendi. İlim ve siyaset adamıydı. Ancak henen beirtmeliyiz ki O, siyasete iltifat etmeyerek

ilmi çalışmalarını sürdürseydi çok değerli eserlerine nice yenilerini ekleyebilirdi. Şüphesiz O nun bu eserleri en verimli döneminin mahsülü olacaktı. Kitapların yayın tarihlerine baktığımız zaman bunu kolayca anlayabiliyoruz. Aynı kayıp, yakın tarihimizin büyük ilim adamlarından M. Fuad Köprülü için de varittir. O'nun da siyasete atılması, kendinden muzleka beklediğimiz değerli eserleri beze vermesini engellemiştir.

M. Şemseddin'in Tarih-i Edyan'ın kritiğine geçmeden önce, Türkiye'deki Dinler Tarihi disiplininin kısa bir tarihçesini vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

M. Ali Ayni, Darulfünun adlı eserinde 1290 yılı Edebiyat Fakültesi programında Tarih-i Umumi ve İlm-i Esatir-i Evvelin dersinin bulunduğunu zikretmektedir II.Meşrutiyet'in ilânını müteakip Ulüm-ı Şeriyeye Şubesinin dersleri arasında 6 saat Tarih-i Din-i İslâm ve Tarih-i Edyan dersleri birlikte yer almıştır. Medresetül-mütehassisin 1898'de Darulfünun-ı Osmanî Ulüm-ı Aliyey-i Diniyye Şubesi'nin yerine geçiyor. 1913 yılında açılan Medresetülvaizin 'de Tarih-i Edyan dersi mevcuttur. Medresetülvaizin ile Medresetül eimme ve'l-huteba birleştirilmiş ve Medresetül İrşad adını alarak programında Tarih-i Edyan'a yer vermiştir. 1918 yılında Darül hila-fetül İslâmiyye Medresesi Teşkilat ve isim deağıştirerek Medrese-i Süleymaniye adını alıyor. Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924)'nun neşrinden sonra bu müessese İlahiyat Fakültesi adını alıyor. O'da kapanınca (1933) İslâm Tetkikleri Enstitüsü nazari planda açılıyor. O da kapatılınca (1936) onüç yıl aradan sonra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açılıyor (1949) .

Yapılan araştırmalarda, Medresetü'l-mütehassisin programında Tarih-i Edyan'ın bulunduğu anlaşılmaktadır. Süleymaniye Medresesi'nde de Hikmet ve Kelam şubesi ders programında Felsefe-i Din, Türk Tarih-i Dinisi ve Tarih-i Edyan Derslerinin bulunduğu bilinmektedir. İslâm Tetkikleri Enstitüsü'nde de , Türk Dinleri ve Mezhepleri Tarihi ve Umumi Tarihi derslerini görüyoruz.

Cumhuriyet Devri'nde İstanbul Darulfünun İlahiyat Fakültesi programlarına Tarih-i Edyan dersi konulmuş ve bu dersi orada ilk defa Mösyö Dumezil (De Mezil) okutmuştur. Uzun bir aradan sonra tekrar açılan Ankara İlahiyat Fakültesi [1949]'nde de Dinler Tarihi dersi programa girmiştir. 1950-51 öğretim yılında açılmaya başlayan İmam - Hatip Okulları (LİSE)'nda Mukayeseli Dinler Tarihi dersi okutulmuştur. Türkiye'de ilk Yüksek İslâm Enstitüsü [1959]'nün açılışından sonra bu Enstitünün I-III sınıflarında Mukayeseli Dinler Tarihi dersi yer almıştır. Atatürk Üniversitesi bünyesinde faaliyete geçen İslâmi İlimler Fakültesi (1971) programlarında da Dinler Tarihi okutulmuştur. 1982 'de yürürlüğe giren 2547 sayılı YÖK. ile Üniversiteler bünyesinde, eski Yük. İslâm Enstitüleri İlahiyat Fakültesi olarak yeniden teşkilatlandırınca Dinler Tarihi programlarda yer almıştır.

Türkiye'de Dinler Tarihi kitaplarının tarihçesinde şöyle özetlenebilir:

Genellikle Dinler Tarihi ile ilgili konulara, İslâm Tarihi, Umumi Tarih, Medeniyet Tarihi ve Esatir'le ilgili eserlerde yer verildiği görülmektedir. Bunlar içerisinde özellikle esâtir (mitoloji) kitapları Dinler Tarihi ile yakinen ilgilidir. Muhtelif peygamberlerin hayatlarından, tarihlerinden bahseden eserlerde pek tabii olarak Dinler Tarihi 'nin özel bölümlerinde yer alabilirler. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Ş. Sami'nin Esatir (1311)'i özellikle bu sahada zikre şayan bir eserdir. Bu eserde, diğer inançlarla hatta dinlerle karşılaştırma yapılmaksızın, İsrailoğulları, Yunanlılar ve Romalıların inançları lehine bir üslup kullanılmıştır. Henüz o zamanlar bu sahada derin çalışmalar olmadığından, bu kitaptaki tarih ve esatirle ilgili bazı yanlışlardan başka mitoloji ile dinlerin birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Nitekim bu eserde Brahmanizm, Budizm, Şintoizm ve Konfüçyüs dini vb. gibi dinler, mitoloji ile aynı kefeyle konulmuştur.

Türkiye'de ilk Dinler Tarihi kitabı olarak A. Mithat Efendi'nin Tarih-i Edyan'ı (İstanbul, 1328) zikredilmektedir. Eser, Hz. Adem'den başlayarak, bilinen bütün peygamber, din (Hind, Çin, Mısır, İbrânî) ve mitolojilerden etraflıca bahsetmektedir. Tarih-i Edyan'ın lüzum ve

ehemmiyeti başlığı ile ilk derse başlayan A.Mithat, "Din-i İslâm âhiru'l-edyandır. Nebi zîşan efendimiz dahi hâtemü'l-enbiyadır. Bu halde evâilü'l-edyanı bilmek ve ekâdimü'l-enbiyayı tanımak lüzumu kendisine zâhir olur. Kur'an-ı azîmü's-şan dahi bize bu lüzumu ifade eder".

Bizim burada üzerinde duracağımız eser, M. Şemseddin'in bu sempozyumla doğrudan ilgisi bulunan Tarih-i Edyan'ıdır. İstanbul'da Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi'nce 1338/1922 yılında yayınlanan bu eser 320 sahifeden ibarettir ve "Birinci cildin hitabı" cümlesiyle son bulmaktadır. Bu ifadeden, eserin ikinci veya müteakip ciltlerinin olacağı anlaşılmakla beraber, kitabın devamı görülmemiştir. M. Şemseddin, şu cümlelerle Mukaddime'sine başlamaktadır:

Tarih-i Edyan beşeriyetin rûhî ve fikrî safahat-ı tekâmülünü bu safahatın rengârenk tecelliyatını göstermek itibarıyla en ziyade tetebbu edilmesi icab eden bir mevzudur.... Tarih-i Edyan, beşeriyetin bu büyük muammalar karşısında nasıl didinmiş, nasıl çırpınmış, neler düşünmüş olduğunu tasvir ettiği gibimedeniyetin inkişafını da gösterir. Bu eser bu şubeyi açmak gibi bir gayeye müteveccihdir..... Tevik Allah'dandır.Tarih'i Edyan.başlıca şu konuları işlemiştir :

İlm-i Edyan (s. 7-8), İlm-i Edyan'ın Âlem-i İslâm'da Vaziyeti (s.13-19), Dinlerin Tasnifi (s. 26-34), Tarih-i Edyanda Müstamel Bazı Tabirler (s.51-63), Afrika, Amerika, Okyanus Ahalisi Dinleri (s. 206-241), Çin'de Dinler (s. 242-257), Konfüçyüs (265-278), Japonların Dini (s. 306-308).

Ana başlıklarıyla tanıtmaya çalıştığımız M. Şemseddin'inin bu Tarih-i Edyan'ı, aşağı yukarı aynı dönemde kaleme alınmış, A. Mithat, M. Esad ve Hüseyin Dâniş vb. gibi müelliflerin Tarih-i Edyan'ları tarzında klasik fakat nâtamam bir Dinler Tarihi kitabıdır. M. Şemseddin bu eseriyle zaman zaman, Dinler Tarihi'ne yakınlığı açısından, Din Felsefesi, Din Sosyolojisi, Din Fenemenolojisi, Arkeoloji vb. disiplinlere tedahülde bulunmuştur.

Her ilmin kendine has bir metodu olduğu gibi, Dinler Tarihi'nin de kendine özgü bir metodu vardır. Dinler Tarihi her şeyden önce deskriptif "nitelendirici" bir metoda sahiptir. Bu vasfı ile Dinler Tarihi, bir dinin müdafaasını yapan teolojiden, Kelâm ve Din Felsefesi gibi disiplinlerden ayrılır; çünkü genel manada din bilimleri normatif "kaide koyucu" değildir. Bu bakımdan değer hükümleriyle uğraşmak durumunda değildir. Bununla beraber Dinler Tarihi deskriptif metod yanında mukayese metoduna da başvurur. Dinlerdeki çeşitli fenomenlerin belirlenmesi her şeyden önce fenomenolojik metoda bağlıdır.

M. Şemseddin'e göre "insanların..... itikat ve âyin sahasında takibettikleri çetrefil yolun hakiki mürtesemâtı ancak Tarih-i Edyan sahifelerinde görülebilir". Dört sahifelik "Mukaddime" oldukça iddialı bir seyir takibetmektedir. Buradaki ifadeler bir ölçüde Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi ve Din Felsefesi gibi disiplinlerin görevlerinin Dinler Tarihi'ne verilmesi gibi bir düşünceye sahip olan M. Şemseddin bu konudaki kanaatini, "İnsaniyetin fikrî mücadele ve istihallerini tersim eden Tarih-i Edyan sahifelerinde, ilim ve felsefenin nasıl doğmuş olduğu, içtimaiyatın hangi başlangıçlara merbut bulunduğu görülebilir" sözleriyle dile getirmektedir.

Yine "mukaddime"de yer alan, "Vaktiyle İslâm âleminde Tarih-i Edyan'ın bu ehemmiyeti takdir edilerek.... pek kıymettar müellefat yazılmıştır. Fakat bilâhare âlem-i İslâm'da vukua gelen siyasi, ilmî, dinî ve içtimâi inhitat tedricen artmış, bu saha gibi, ilmin bu ehemmiyetli şubesi de ihmal edilmiştir" cümlesi bir gerçeğin veciz ifadesi olarak büyük önem taşımaktadır. Nitekim bizzat kendisi 32 yaşında iken (1915) siyasi hayatla tanışmamış, Cumhuriyet Devri'nde de aktif politikanın içine girmemiş olsaydı, gerek kalite, gerek kantite açısından çok daha faydalı eserler verebilirdi. En azından, takdime çalıştığımız bu Tarih-i Edyan böyle -yukarıda da işaret ettiğimiz gibi- nâtamam kalmazdı.

Mukaddime'den sonra İlm-i Edyan (s.7) ana başlığı altında, Tarih-i Edyan ve Felsefe-i Edyan kısımlarına ayrılarak her iki terimin tarifleri verilmektedir. M.Şemseddin'e göre Tarih-i Edyan, "Beşeriyetin

bugüne kadar geçirdiği tahavvülât-ı diniyyeyi tasvir eder", Felsefe-i Edyan ise, "Mebâdi-i Edyan arasındaki münasebetleri tetkik eder". M. Şemseddin, Tarih-i Edyan ile Felsefe-i Edyan arasında sıkı bir bağ olduğunu, birinin diğerinden müstağni olamayacağını belirtir. Eğer Felsefe-i Edyan, "Hariçteki tecelliyât ve âyinleri nazar-ı itibara almaksızın münhasıran din mefhumunun tarif-i mücerredini taharri ile iktifa ederse abesle iştigal etmiş olur". M. Şemseddin, çağdaşı olan Tarih-i Edyan müelliflerinde görmediğimiz bu ince taksim ile, bugün Dinler Felsefesi diyebileceğimiz kısım üzerine dikkatimizi çekiyor. Böyle teferruatlı bir ayırma niçin lüzum gördüğünü yine aynı bölüm altında açıklıyor ve Tarih-i Edyan ile Felsefe-i Edyan'ın birbirlerine bu derece merbut olmalarına rağmen, "Tedris itibariyle bizzarure ayrılıyorlar, dinin mebâhis-i felsefiyyesi, bilhassa metafizik, kelâm ve tasavvuf ilimlerinde tetkik olunur" sonucuna varıyor. O'nu bu derece ayrıntıya sevkeden âmilin ne olduğunu bilmemekle beraber, fikrî yapısında felsefî araştırmalara özel meylinin büyük rolü olsa gerektir. Ancak M. Şemseddin'in Felsefe-i Edyan hakkındaki görüşü tartışılacak bir mâhiyet arz etmektedir. O'nun Felsefe-i Edyan'a yüklediği görev hadd-i zâtında Dinler Tarihi'nindir.

Bu eserdeki "İlm-i Edyan'ın Âlem-i İslâm'da vaziyeti (s.13-18) oldukça doyurucudur. Bu ve bundan önceki bahisler, daha sonra yazılan Dinler Tarihi kitaplarına da kaynak olmuştur.

Din bir İlm-i Mahsus Mevzuu Olabilir mi? başlığı ile, vaktiye felsefe çatısı altında incelenen ilimler üzerinde durulmuş, "Tarih-i Edyan içtimaiyat esaslarına istinaden inkişaf ettiği takdirde....." alacağı durum açıklanmıştır.

Dinin Mâhiyeti (s. 22-26)'ne, Din Nedir? sorusuna cevap arayarak giren M. Şemseddin, bu suale ilmi bir şekilde cevap vermenin müşkil olduğunu vurguluyor. Bu müşkilin de "Suret-i mutlakada din mefhumu'ndan kaynaklandığına dikkati çekerek, burada tarif edilmesi gereken din, hak veya bâtil, şu veya bu din değildir" diyor. Yine M. Şemseddin ve bu bahiste, "Bizim burada târif etmek istediğimiz din İslâmiyet, Hıristiyanlık, Yahudilik, Mecûsilik.... gibi muayyen bir

din değil, belki ufûl eden veya elan pâyidar olan muhtelif kavim ve cemaatlere ait fikr-i dinidir" diyerek bu başlıktaki asıl maksadını açıklıyor.

Denebilir ki, Dinlerin Tasnifi (s. 26-36) kitabın en uzun bahislerinden biridir ve kendinden sonra yazılan kitaplarda kaynak olarak kullanılmıştır. Beşeriyette Din Fikrinin Menşei (s.36-39) ve Beşeriyet için Dinin Lüzumu (s. 39-51) başlıklarıyla işlenen konuların, ne derece Dinler Tarihi disiplini içinde incelenebileceği hususu, tartışılması gereken bir noktadır kanaatindeyiz. Büyük bir ihtimalle M. Şemseddin, Max Müller'in tesirinde kalarak bu bahsi Tarih-i Edyan'ı içinde incelemiştir. Bize göre bu bahislerin Din Felsefesi ve Din Psikolojisi'nin inceleme alanı içinde yer almaları Dinler Tarihi çatısı altında incelenmelerinden daha uygundur.

M. Şemseddin, çoğu Dinler Tarihi kitaplarında ihmal edilen terminoloji meselesini büyük ölçüde halletmiş durumdadır. Tarih-i Edyan'da Müstamel Bazı Tâbirler (s. 51-63) kısmında, bu disiplin için önemli olan bazı terimleri açıklamıştır. Bu sahada bu tür bir terminolojik açıklamanın ilk defa O'nun eserinde görüldüğünü söylemek mümkündür. Bu tür bir terminolojik çalışmayı gününüzde müstakil lügât çalışmalarında veya kitap sonlarında kısa sözlük açıklamaları şeklinde görülmektedir.

Tarih-i Edyan'ın en mufassal işlediği mevzular, iptidai din nazariyelerine yapılan tenkitlerdir (s. 65-205). M. Şemseddin gerektiği yerde Batı kaynaklı kelimeleri Lâtin harfleriyle yazarak, metinlerin doğru okunmasını sağlamıştır. İptidai din nazariyeleri olarak takdim edilen bu terimlerin tenkidi sadedinde M. Şemseddin'inin görüşleri büyük ölçüde isabetlidir. Denebilir ki M.Şemseddin, bu nazariyeler hakkında verdiği bilgilerden çok, onların tenkitlerine geniş yer ayırmıştır. Kendisinden sonra bu sahada eser yazanlar genellikle O'nun bu konudaki tenkidi görüşlerinden yararlanmışlardır. Bu nazariyelerin esaslı bir şekilde tenkide tâbi tutulmasının doğruluğu zamanla daha iyi anlaşmıştır. M. Şemseddin, bu nazariyeler hakkındaki nihâhi görüşünü şu cümlelerle tamamlar:

Totemiz nazariyesi, Animizm ve Naturizm nazariyelerine nisbetle daha âhenkdar olmakla beraber, iddia edildiği derecede kati ve ilmi değildir. Bu itibarla Totemizm'e de ancak faraziye nazariyle bakabiliriz. İptidai insanların tezahürât-ı diniyelerini izah ve tatil için tertip edilen bir faraziyeden başka bir kıymeti olmayan bütün bu nazariyelerin semâvî dinlerle bir münasebet ve alakaları olmadığı da tasrihten müstağnidir (s. 205).

Afrika'daki Vahşi Kavimlerin Dini (s. 206-218)'ni, Afrika'daki ırk ve dinler hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vererek açıklayan M. Şemseddin, bu bahsi de çağdaşlarının yazdığından farklı bir üslupla ele almış, oradaki kabile, şahıs ve yer isimlerini orjinaliyle vermiştir. O'nun Fransızca bildiğini göz önünde bulundurursak, M. Şemseddin'inin Batı kaynaklarından faydalandığını söyleyebiliriz.

M. Şemseddin, herhangi bir kıta veya ülkenin dinini incelemeğe girişmeden önce ora halkının menşei meselesi üzerinde durmayı prensip edinmiş bir âlimdir. Nitekim diğer bahislerde olduğu gibi Amerika Akvam-ı İptidaiyesi Dinleri (s.218-232)'ni de aynı anlayışla ele almıştır. Kıtanın ırkî yapısını incelerken özellikle, "Amerika sekine-i asliyesinin hususi bir ırk oldukları hakkındaki iddia pek çok itirâzâta uğramıştır" şeklindeki tesbitiyle konuya ışık tutmuştur. Özellikle kıta kabilelerinin tek tek orjinal isimlerini, hususiyetleriyle birlikte vermesi, Dinler Tarihçileri için kıymetli bir bilgi birikimi olmuştur.

M.Şemseddin, Okyanusya Ahalisi Dinleri üzerindeki düşüncelerini, "Bu adalardaki dinlerini ne gibi aksamının garbî Hindlilerden alındığını, hangilerinin yerlilere mahsus olduğunu tefrik ve tayin etmek müşkildir" (s.241) cümlesiyle noktalamaktadır.

Tarih-i Edyan'da en teferruatlı, işlenen konulardan biri de Çin'de Din (s. 242-306)'dir. M. Şemseddin bu bahiste öncelikle Çin'in tarihi gelişimini ele almakta, ahaliy-i asliyesini tesbitle incelemesini sürdürmektedir. Asya'daki bu en büyük ülkenin dini durumu cidden

enteresandır. M. Şemseddin, Çin'in dini yapısını incelerken özellikle Kütüb-i Mukaddesesi'ne temas etmekte ve bu konuda ayrıntılı bilgiler vermekte, kitapların orjinal isimlerini, manalarını ve iştikaklarını belirtenmektedir. O'na göre Çin'in eski din-i millisi hakkında bir fiktir edinmek pek müşkildi; çünkü bu hususta mevcut olan vesikaların kâffesi bize Kung-Tse vasıtasıyla intikal etmiştir. Çin'de devletin eski dininin ne olduğuna dair doğrudan doğruya bize yâsıl olmuş başka vesâik mevcut bulunmamaktadır. Çin'de Budizm dini hakkında da, Dinler Tarihi kitaplarında çok az rastladığımız bilgilerin orjinal bir özetini yine Tarih-i Edyan'da bulmaktayız. Bu bahis Çin Feylesofları (s. 302-306) ile noktalanmaktadır.

Tarih-i Edyan son olarak Japonların Dini (s. 306-320)'ni işlemiştir. Japonya, tarihin her döneminde dikkatleri üzerine çekmiş bir ülke olmakla beraber, günümüzde elektronik ve otomotiv sanayiinde gösterdiği üstün başarı ile daha da dikkatleri çeken bir ülkedir. Hal böyle olunca, bu ülkenin dini de önem arz etmektedir, diğer bahislerde olduğu gibi Japonların Dini'nde de ülkenin coğrafi ve ırkı yapısını inceleyerek giren M. Şemseddin, onbeş sahife içinde Japonların Dini'ni ve Kütüb-i Mukaddeselerini özlü bir şekilde vermektedir. Eserin tarihi bir kıymeti de vardır. "Elyevm Japonlar Şinto, Buda ve Hıristiyan dinlerine merbut bulunuyorlar. Japonya'da İslâmiyet ile Museviyet'e hemen hiç tesadûf edilemez" tarzındaki satırlarına bazı ilâveler yapmak gerekmektedir. Kitabın yayınlandığı yıldan (1922) çok önceleri Japonların İslâmiyet'e ilgi duydukları ve bizden Osmanlı İmparatorluğu döneminde İslâmiyeti anlatacak din bilginleri istedikleri, Sultan II. Abdülhamid'in bu isteğe ciddiyetle eğildiği, gereken desteği verdiği bilinmektedir.

M. Şemseddin'in Tarih-i Edyan'ı da, muasırlarının aynı ilim dalındaki eserleri gibi nâtamam bir eserdir. Bu noksanlık da İlahî Dinler bölümünün yazılmamış olmasıdır. Büyük bir bilgi birikimine sahip olduğunu diğer eserlerinden de yakinen tanıdığımız M. Şemseddin, ölümüne kadar geçen (1922-1961) 32 yıllık zaman diliminde birçok değerli esere imza attığı gibi, ikinci bir Tarih-i Edyan yazarak bu noksanlığı giderebilirdi. O, ilk dönemde yazdığı Hurafat-

tan Hakikate, Zulmetten Nura vb. eserlerde müslümanların hurafe ve esatirden arındırılmış bilgilerle mücehhez kılınmasına gayret sarfetmiş, daha sonraki eserlerinde tarihi eserlere ağırlık vermiştir. Tarih alanında yazdığı eserlerin bu sahaya kaynaklık edecek derecede bir üstünlüğe sahip olduğunu özellikle belirtmeliyiz. Son olarak diyebiliriz ki, Tarih-i Edyan bu nâtamamlığına rağmen yine de günümüzde değerini koruyan bir eserdir.

Faydalanılan Kaynaklar :

1. İ. Ağah Çubukçu, Cumhuriyet Devrinin Bir Düşünürü Ş. Günaltay'ın Dini Düşüncesi (50. Yıl Ank. Ün. İlah. Fak.), Ank., 1973.
2. İslmail Kara, Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi, İst., 1987, II, 401-453.
3. M. Şemseddin, Tarih-i Edyan, İst., 1338/1922.
4. A. Mithat Efendi, Tarih-i Edyan, İst., 1328/1911.
5. H. Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Konya, 1966, II, 649-657
6. Hikmet Tanyu, Türkiye'de Dinler Tarihinin Tarihçesi, (Ank. Ün.İlah. Fak. Derg. 1960, VIII, 109-124).
7. Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İst., 1940, I, 138 vd.
8. Osman Cilâcı, Dinler ve İnsanlar, Konya, 1990.
9. G. Tümer, A. Küçük, Dinler Tarihi, Ank., 1988.
10. Türk Ansk., İst., 1967, XVIII, 174-75.
11. Türk Dili ve Edebiyatı Ansk. İst., 1986, III, 404-5.